

ТУРКИСТОН ПРОКУРОРЛАРИНИНГ СИЁСИЙ ҲУҚУҚИЙ ҚАРАШЛАРИ

Давлетов Дилмурод Давлетович

E-mail: dimadavlet1@gmail.com

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси

Прокурорлик фаолияти мутахассислиги II босқич магистранти

Аннотация. Мазкур мақолада 1920 йилларда Туркистон АССР ҳудудида олиб борилган суд-ҳуқуқ ислохотлари, прокуратура органларининг ташкил этилиши, миллий прокурор раҳбарлар ҳақида қисқача баён этилган.

Калит сўзлар: Туркистон АССР, прокуратура, Марказий Ижроия Қўмитаси, Халқ Комиссарлари Кенгаши.

Туркистон ҳудудида XX асрнинг 20-йилларида ташкил этилган прокуратура органларининг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги роли ошиб борди. Ушбу даврда прокуратура органларининг ватанпарвар ходимлари ўзларининг билим ва салоҳиятларини Туркистон халқининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий-сиёсий тафаккурини ривожлантириш бўйича сермахсул фаолият юритдилар.

Ўша йилларда Туркистон АССРнинг олий ҳокимият органи – Марказий Ижроия Қўмитаси қонун меъёрларини ишлаб чиқиш билан чекланмасдан балки амалдаги қонунларнинг бажарилиши устидан ҳам назорат олиб борарди. Шу билан бирга, ҳамма учун бажарилиши мажбурий бўлган қонунларнинг бузилишига йўл қўяётганларни қидириб топиш, уларнинг жиноятларини фош қилиш ва инқилобий қонун нормаларини қўллаб, жазо берилишини таъминлаш вазифасини Туркистон Халқ Комиссарлари Кенгаши амалга оширар эди. Туркистон Мухтор Совет Социалистик Республикасида прокурор назорати ҳақида 1922 йил 31 октябрда қабул қилинган Низомга юқоридаги талаб ва тартиблар асос қилиб олинди.¹ Низом талаблари дастлаб, Туркистон прокуратураси, сўнграқ Ўрта Осиё республикалари қайта ташкил қилиниб, бўлиб юборилганидан сўнг Ўзбекистон ССР прокуратураси томонидан тадбиқ этила борди.

Туркистон ўлкасида дастлаб прокурор вазифаси асосан ўлкадаги ижтимоий-сиёсий вазиятни инобатга олган ҳолда марказдан келган мутахассислар бошқарувига берилди. Туркистон АССР Прокуратураси ушбу муаммоларни бартараф этиш мақсадида кадрлар етиштириш масаласини ижобий ҳал қилди,

¹ Фарғона вилояти Давлат архивлари фонди. 1086. 1. р. йж. 303. 9-варақ.

прокуратура органларининг моддий ва молиявий таъминоти яхшиланди, прокуратура бўлимлари орасидаги ўзаро алоқалар жонлантирилди. Туркистон ўлкасида янги ташкил этилган прокуратура органлари зиммасига ҳудудлардаги совет ҳукумати дуч келаётган муаммолар кўламига эътибор қаратган ҳолда алоҳида вазифалар юклатилган.

Жумладан, 1920 йилдан бошлаб Туркистон АССР адлия халқ комиссари ва прокурори лавозимида меҳнат фаолият олиб борган **Дўст Устабоев** прокуратура органларининг функционал вазифаларини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратган ҳолда унинг милиция ва бошқа суриштирув органлари қўзғатадиган жиноят ишлари ва жиноят ҳақидаги материаллари устидан назоратни тўлиғича прокуратура олиб бориши лозимлиги ва бошқа ташкилотларнинг бу ишга аралашуви жамият ва давлат манфаатларига зид бўлиши ҳақидаги фикрлари суд-ҳуқуқ тизими талабларига тўла мос келган.

Шунингдек, концентрацион лагерлар Ички ишлар халқ комиссарлиги (НКВД)дан Адлия халқ комиссарлигига ўтказилишини таклиф қилиб, кичик қамоқхоналарни маҳаллий милиция бошқармаларига ўтказишга қисман эришган.

Айниқса, Д.Устабоев раҳбарлигида ишлаб чиқилган “Туркистон Республикасининг давлат прокуратураси тўғрисида”ги Қонуни лойиҳаси ўзбек миллати манфаатларига монанд ва қадриятларига асосланган бўлиб, 1922 йил 29 март куни Туркистон халқ комиссарлари кенгашида қабул қилинган².

Бундан ташқари, 1923 йилнинг 14 апрелида Туркистон Республикасининг Адлия халқ комиссари ва май ойидан бошлаб Республика прокурори вазифаларини бажаришга киришган **Бўтабой Дадабоев** фаолияти ҳам Туркистонда ташкил топган дастлабки прокуратура органларининг туб вазифаларини ёритишда улкан манба ҳисобланади. У бу соҳада 1924 йилнинг 8 январига қадар фаолият юритади. Ушбу даврда адлия ва прокуратура соҳасида қатор муҳим ташкилий ишларни амалга оширишга улгуради. 1923 йилнинг 13–18 сентябр кунлари Туркистон Республикаси прокуратура ходимларининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтади. Бу йиғилишда у прокуратура тизимида амалга оширилиши режалаштирилган масалаларга, айниқса, кадрлар етишмаслиги, бор кадрларнинг касбий билимлари камлиги, ушбу тизим фаолиятига ижро ташкилотларининг асоссиз аралашуви, жойларда прокуратура тизими талаб даражасида эмаслигини айтади. ТАССР советларининг X съездида Бўтабой Дадабоевнинг масаласи кўрилиб, у инқилобгача подшо приставининг тилмочи бўлган деган айблов билан барча вазифаларидан озод этилади.

² О.Султонов, Халқ берган унвон., Мақола, “Ҳуқуқ”газетаси, №-50-сон, 12.12.2024 йил, 3-бет.

1922–24 йилларда Туркистон Республикаси Марказий Ижроия кўмитасининг аъзоси бўлган Бўтабой Дадабоев 1924 йилнинг февралдан бошлаб Республика Ер ишлари бўйича комиссарининг биринчи ўринбосари ва шу комиссариат қишлоқ хўжалиги бошқармасининг бошлиғи сифатида иш олиб боради. 1924 йилнинг охиридан бошлаб Тожикистон Республикасини ташкил этиш билан бирга у ерда раҳбарлик фаолиятини йўлга қўйиш ишларида иштирок этади.³

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Б.Дадабоев ташаббуси билан 1923 йилнинг 13–18 сентябр кунлари ўтказилган Туркистон Республикаси прокуратура ходимларининг биринчи йиғилиши прокуратура органларида коллегиял органларнинг ролини очиб берган ҳолда, тизимдаги камчилик ва хатоларни коллегиял тартибда ҳал қилиш механизми яратилган.

Бундан ташқари, ушбу йиғилишда кўтарилган *кадрлар етишмаслиги, бор кадрларнинг касбий билимлари камлиги, ушбу тизим фаолиятига ижро таъкилотларининг асоссиз аралашуви, жойларда прокуратура тизими талаб даражасида эмаслигини* масалалари ўзининг долзарблиги ҳамда прокуратура тизимини Туркистон халқи манфаати учун хизмат қилишини кафолатловчи ҳодиса сифатида баҳоланади. Зеро, ушбу даврда собиқ Иттифок марказидан Туркистон ўлкаси ижтимоий ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўлмаган, туб аҳоли манфаатлари билан ҳисоблашмайдиган “десант кадрлар”ни Туркистон прокуратураси органларидаги юқори лавозимларга тайинлаш амалиёти йўлга қўйилганди. Жумладан, 1924 йил сентябргача Фарғона вилоят давлат прокурори вазифасини собиқ Иттифок марказидан юборилган С.Погодин бажарган бўлса, 1924 йил сентябрь ойидан Фарғона вилоят давлат прокурори прокурори вазифасини Қирғизбоев бажарганлиги⁴ Б.Дадабоев томонидан кўтарилган маҳаллий кадрлар етишмаслиги муаммоси нақадар долзарб бўлганлигини тасдиқлайди.

Бироқ, атоқли давлат арбоби томонидан миллий манфаатлар йўлида амалга оширилган ишлар мустамлакачи маъмуриятнинг сиёсатига тўғри келмаганлиги сабабли, 1930 йилларда авж олган “қатағон сиёсати” нинг қурбонига айланиб, 1938 йил 4 октябрь куни отиб ташланади⁵.

Умуман олганда, миллий кадрлар томонидан 1920 йилларнинг бошида Туркистон ўлкасида прокуратура органларининг фундаментал вазифаларини бажаришига бўлган уринишлардан мақсад суд-ҳуқуқ тизимини инсон ҳуқуқларини таъминловчи механизмга айлантириш бўлган. Зеро,

³ ЎзР ПАА, 58-фонд, 65-рўйхат, 219-иш, 97-112-варақлар.

⁴ ФВДА. Ф. 121. 2. р. йж. 114. 19-варақ, 1086. 1. р. йж. 303. 9-варақ.

⁵ “Тарихий хотира бекиёс”, –Тошкент 2024. 26-варақ.

Туркистондаги миллий истиқлолчилик ҳаракатлари зўрлик ва куч билан бостирилган шароитда миллий маърифатпарвар кадрлар шу йўл орқали ўлка аҳолисининг ижтимоий-сиёсий ҳуқуқларини таъминлашга ҳаракат қилганлар.

Адабиётлар:

1. Эшов.Б, «Ўзбекистон давлатчилиги ва бошқаруви тарихи», Тошкент-2012.
2. Алексеенков П.Кокандская автономия.-Ташкент:Узгиз, 1931.
3. Қ.Ражабов, Туркистон Мухторияти – ҳукумат кимлардан иборат эди?
<https://oyina.uz>
4. Абдурахимова Н.А., Эргашев Ф.Р. Туркистонда чор мустамлака тизими. – Тошкент. Академия, 2002.
5. Фарғона вилояти Давлат архивлари фонди. 121. 2. р. йж. 114.
6. О.Султонов, Халқ берган унвон., Мақола, “Ҳуқуқ”газетаси, №-50-сон.
7. ЎЗР ПАА, 58-фонд, 65-рўйхат, 219-иш.
8. ФВДА. Ф. 121. 2. р. йж. 114.
9. “Тарихий хотира бекиёс”,-Тошкент 2024.